

UN MANUSCRIT MÈDIEVAL CATALA SOBRE SEXOLOGIA

"SPECULUM AL FODERI" (*)

VALLRIBERA i PUIG, Pere

(*) Text de la comunicació presentada a l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears el 5 d'abril de 1989, durant el curs 1988/1989 de la Societat Catalana d'Història de la Medicina.

He titulat així uns comentaris sobre un manuscrit medieval, en llengua catalana, del segle XIV, molt poc conegut entre nosaltres, els metges, i que presenta unes característiques que el fan particularment interessant. Es tracta del manuscrit anomenat "Speculum al foderi", obra de la qual se'n coneix només una sola versió, conservada a la Biblioteca Nacional de Madrid: Ms 3.356.

He dit de bon començament que ha despertat molta menys atenció de la que crec es mereix: no he pogut trobar-ne cap estudi mèdic important; si, però, estudis filològics ben complets.

Des d'un punt de vista mèdic o històrico-mèdic ha estat citat per Antoni CARDONER PLANAS en la seva "Història de la Medicina a la Corona d'Aragó", sense que en fes, però, cap estudi més extens. Recentment també en parlen breuement Danielle JACQUART i Claude THOMASSET en el seu llibre "Sexualité et savoir médical au moyen age", editat a París el 1985 i aparegut, en versió castellana, a Barcelona 1989. En ell fan una referència a l'"Speculum" amb uns comentaris breus, i citen també l'existència d'una transcripció feta a principis de segle per MIQUEL i PLANAS, però que no arribà a ser editada.

També des d'un punt de vista filològic s'edità, a càrrec de Teresa VICENS, una transcripció del manuscrit, juntament amb una versió castellana. I finalment, fa poc aparegué un estudi lexicogràfic exhaustiu fet per "Medieval Spanish Text Series" editat per Michael SOLOMON, Madison 1986.

No obstant tot això repeteixo que crec que l'"Speculum al foderi" és mereixedor d'un estudi més profund de tipus històrico-mèdic.

El manuscrit de l'"Speculum al foderi" consta de 40 pàgines, no numerades; és escrit per una sola mà, amb una lletra característica de la segona part del segle XIV o principis de XV, ben llegible excepte en algunes parts, afortunadament poc abundants, esborrades o tacades per la humitat. No porta cap títol ni té cap nom que l'encapçalí. El text, únic conegut, forma part d'un còdex miscel·lani, conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid, i està a continuació d'un text més conegut, el "Trotula" de Mestre Joan; aquesta ocupa els primers 54 folis, mentre que l'"Speculum" està escrit en els 20 següents. Estan escrits per mans diferents. Potser aquest detall ha contribuït a fer passar més desapercebut el text de l'"Speculum", el nom del qual és degut a les paraules finals del seu text: "Acabat és le speculum al foderi".

Es ben sabut que "speculum", paraula llatina que naturalment traduíem per espill o mirall, era usada en el sentit de tractat teòric, és a dir, mirall en el sentit de visió, reflexió o imatge, en sentit més aviat didàctic. En canvi els mots "al foderi" semblen catalans, però en aquest cas hi hauríem de llegir "foder", que és el mot que es fa servir a tot el manuscrit, sempre en el sentit de "fer l'acte sexual". Pensem que és la traducció que es fa del "coitus" llatí. Aquesta forma, per altra part, és la mateixa de "fotre", verb que ha arribat a l'actualitat, si bé amb un sentit pejoratiu o vulgaritzat que no tenia quan l'"Speculum" fou escrit.

En el títol d'aquests comentaris he fet constar l'"Speculum" com un text "sobre sexologia", i això perquè el seu contingut és, efectivament, molt més ampli que el de la temàtica coneguda a la seva època, gairebé exclusivament andrològica. L'andrologia té uns precedents, sobre tot àrabs, ben coneguts en la literatura mèdica medieval; l'"Speculum", en canvi, abraça una temàtica molt més àmplia. En la primera part segueix aquesta tradició àrab que hem esmentat, però també salernitana que la continua. Però la segona meitat del manuscrit és més inusual: es tracta d'una ginecologia, o millor, d'una psicologia ginecològica, ben interessant, a la que segueix un estudi de l'activitat sexual en si mateixa. Dóna una sèrie de consells en relació a fer-ne una pràctica ben estudiada i, per això, ben reeixida. I així, fa unes consideracions mèdiques importants, però també pràctiques i higièniques, per acabar amb l'estudi de diverses posicions aptes i convenients per les relacions sexuals segons algunes circumstàncies. Tot això, evidentment, constitueix un estudi ben poc freqüent en l'època, si més no, pel que en sabem actualment.

DESCRIPCIO DEL MANUSCRIT

L'"Speculum" presenta dues parts ben evidents -no separades en el text, però- que es fan paleses en l'índex que hi ha al començament: aquest índex és ben detallat, amb 12 capítols, però que només inclou la primera meitat del text, és a dir, la més usual en l'època en que fou escrit l'"Speculum". Avançaré ara de dir que he trobat concordances ben manifestes, no conegudes fins ara, amb una obra medieval salernitana, de la que parlaré més endavant.

La segona part de l'"Speculum" no consta a l'índex, potser per la seva temàtica, i conté uns estudis no corrents a l'època, sobre una ginecologia o psicologia rudimentària, i sobre l'acte sexual i les diverses maneres de portar-lo a la pràctica per aconseguir-ne uns resultats merament de satisfacció sexual.

Al llibre que he citat abans de JACQUART i THOMASSET hi llegim: "Res no autoritza actualment a veure-hi (a l'"Speculum") una veritable traducció més que una adaptació o una obra original. Que s'hi manifesten influències orientals no hi ha cap dubte, i més tenint en compte que Catalunya fou un indret privilegiat per un intercanvi de cultures. Bé que representa punts comuns amb el gènere dels "De coitu" occidentals, el seu contingut l'aproxima als tractats àrabs d'higiene sexual".

Dit això, faré ja uns comentaris del manuscrit, juntament amb la descripció de cada una de les seves parts.

El manuscrit comença amb les paraules "Dix Albafumet", que constitueixen una raó més que ha donat peu als autors que n'han parlat de donar-li un origen àrab. Això, però, no ha pogut confirmar-se: no sabem d'on ve aquest nom que, per altra part, no correspon a cap autor àrab conegut.

Ja de bon principi hi ha una declaració important on es manifesta que el llibre ha estat escrit amb caràcter divulgatiu: "E yo quir parlar per açò en aquesta rahó e complir e bé declarar per so que entene tothom qui.l vulle guardar e que.s pusquem aprofitar d'ell també los físichs e los cirurgians e moltes d'altres gens, e vull guardar que no hage longues rahons, mas que.s pusquen aprofitar de la cura e de la obra mallor, he fiu per capítols per so que sia leuger de trobar so que cercaran en aquesta rahó".

Més endavant (pàgina 16), després d'explicar algunes alteracions del cos, diu textualment: "E axí faras dels altres membres del cors, e curats-los ab les medicines qui són escrites en los llibres de físicha. Cor si ací ho dèyem tot, axiriem de la intenció del nostre llibre".

Els capítols de l'"Speculum" són els següents:

- 1.- Lo primer capítol parla los dampnatges que.s seguexen per molt foder.
- 2.- Lo segon capítol parla en los remedis del(s) dan(s) que vénen per lo molt foder.
- 3.- Lo tercer capítol parla en lo temps e en les maneres quant los hòmens deuen foder, e guarden-se lo dan que per ell pot esdevenir.
- 4.- Lo quart capítol parla en la rahó e en los senyalls per què deuen los hòmens minvar ho lexar lo foder del tot.
- 5.- Lo .v^o. capítol parla en les cures que són mester per a açò.
- 6.- Lo .vi^o. capítol parla en engenrar la esperma ho en multiplicar aquella, e en espasair-la e en apimar-la, e en tant que és lo profit e la forsa que dóna al foder.
- 7.- Lo .vii^o. capítol parla en les viandes e medicines simples que multipliquen

l'esperma e mouen e minven lo foder.

8.- Lo .viii^o. capítol parla en les medicines compostes que profitan e engendren l'esperma e en les medicines e cristilis que mouen lo foder.

9.- Lo .ix^o. capítol en los unguents qui fan arressar a forsen lo membre.

10.- Lo .x^o. capítol parla en les viandes qui ajuden al foder.

11.- Lo .xi^o. capítol parla en les viandes qui ajuden al fet del foder e en la(s) maneras qui són querer e de avorrir lo dit foder.

12.- Lo .xii^o. capítol parla de les medecines que donen sabor e crexen e escalfen e donen bona odor.

Com veiem, aquest índex correspon a una andrologia, com es possible trobar en altres obres, però aquest índex, com ja he dit, correspon només a la primera part del manuscrit: arriba fins a la meitat de la pàgina 24 (de les 40 que té l'obra).

Fins aquí l'"Speculum" té unes concordances ben evidents, de les que no se n'ha parlat mai. I les té amb el llibre, no ben conegut fins ara, del "Liber minor de coitu", anònim de l'Escola Salernitana, que he pogut estudiar gràcies a una edició crítica, amb versions llatina i castellana, molt ben documentada, d'Enrique MONTERO CARTELLE, editada per la Universitat de Valladolid el 1987.

Aquest autor ens diu que el "Liber minor de coitu" és un manuscrit anònim, salernità, el text del qual ha restat pràcticament desconegut: "Me satisfice sacar a la luz por vez primera un texto prácticamente desconocido hasta la fecha, por haber permanecido aletargado en unos pocos manuscritos, en los que incluso a veces no se le reconoce identidad, al tratarlo como una parte más del "Liber de coitu" constantiniano, y por el absoluto desconocimiento que de él muestran los autores medievales y renacentistas".

Montero Cartelle data el "Liber minor" a la primera meitat del segle XIII; té, lògicament, un evident influx àrab, però també sofreix influències d'aquest altre text citat, ja més conegut, el "Liber de coitu" de Constantí Africà, de l'Escola Salernitana, i que Montero havia editat anteriorment (Santiago de Compostela 1983). El llibre estudia una extensa sèrie de fàrmacs i drogues, afrodisiaques i anafrodisiaques, que ja consten a la literatura andrològica medieval, amb la rica tradició àrab que hem assenyalat, però també amb la de la medicina grega i inclús pròpia, salernitana. Fa també una confrontació entre els dos llibres, el de Constantí i el "Liber minor" dels que en diu que, a pesar de coincidir en la temàtica són molt diferents en el contingut. I fa constar una diferència important entre ells: el primer és d'un to més culte i més tècnic, tant en el contingut com en el lèxic. El "Liber minor" és, com fèiem constar parlant de l'"Speculum", més bé un llibre de divulgació on es recullen remeis i consells pràctics per evitar els perjudicis del coit mal practicat, tot senyalant-ne la seva utilitat i els seus beneficis per la salut.

Veiem-ne ara l'índex, que podem comparar amb el de l'"Speculum" que he llegit abans i que conté, igualment, 12 capítols.

I.- La primera part del "Liber minor de coitu" està dedicada a l'estudi de possibles efectes nocius del coit, i consta de 6 capítols:

- 1.- Efectes o mals de l'ús immoderat de l'activitat sexual.
- 2.- Efectes nocius en persones primes.
- 3.- Efectes nocius en persones grasses.
- 4.- Efectes en persones velles, dèbils i malaltes.
- 5.- Accidents de la vida sexual desequilibrada i immoderada.
- 6.- Moment apte per l'activitat sexual.

II.- La segona part tracta dels beneficis del coit; té també sis capítols:

- 1.- De la utilitat de l'activitat sexual
- 2.- Dels impediments del coit.
- 3.- Dels elements necessaris per realitzar el coit.
- 4.- Dels remeis per disminuir la producció d'esperma i reprimir el desig sexual.
- 5.- Medicaments per augmentar la producció d'esperma i estimular el desig sexual.
- 6.- Posicions i medicaments per assolir satisfacció en l'acte sexual.

Com veiem, els índexs de les dues obres es poden superposar en alguns capítols. Crida l'atenció aquest últim capítol del "Liber minor" que ens podria fer pensar en la segona part de l'"Speculum". Però aquest capítol és una part mínima del "Liber minor", no comparable amb el veritable tractat que és l'"Speculum"; consta només de la descripció de dues possibilitats que cita breument: que la dona agafi la posició del varó, o bé que jugui en posició supina, sense dir-ne res més. I conté només una sola fórmula i quatre unguents per ajudar l'acte, cosa que no es pot comparar amb el text -d'una vintena de pàgines- que llegim a l'"Speculum".

Les concordances són, en canvi, molt nombroses. En parlaré només d'algunes: Totes dues obres comencen amb un estudi dels inconvenients de l'activitat sexual portada a terme amb massa assiduitat, i pràcticament amb les mateixes frases i, en alguns llocs, amb les mateixes paraules. Així, llegim a l'"Speculum" (pág. 2): "E primerament vull comensar a parlar e(n) lo regiment que.s deu fer avans e après, en lo temps e en les maneres que.s deu husar lo foder. Dich que molt husar lo foder ausiu la calor natural e aflaquex tots, e ensén la calor accidental, e aflaquex tots los membres e obres naturals. E vénen los accidents fora de natura e fall per aquesta raó la forsa, e s'entristex la persona e apesuguen-se los seus moviments, e aflaquex l'estómech, e aflaquex lo fetge, e no.s fa la digestió, e corrompse la sanch, e seguex la suor, e adilatan-se los membres principals, e envallax lo cors ans de temps. E aprima e aminva la cara e la sanch, e aminva la sanch, e la vista dels ulls, e la calor, e la bellesa, e aprima los cabells e tant que li tornen entrò que és calvo, e desseque.s lo moll, e afolla los nivis e los membres, e engendre tremolament, e aflaquex tots los moviments voluntaris, afolla los pits e el leu, dessequa los ronyons, e aquell qui aurà ventositat en lo ventre, créxer li ha".

La versió castellana de Montero Cartelle és la següent: "Debes saber que la actividad venérea inmoderada extingue el calor natural y provoca un extraordinario aumento del calor extrínseco; como consecuencia de ello se debilitan las funciones internas de todo el organismo. Se seca también la humedad natural de los miembros, se contrae después la tisis y merma la carne y la sangre; se debilita además la vista, el cabello pierde vigor, aparece la calvicie, enferman el pecho y los pulmones, decrecen los riñones y, en consecuencia, fallan sus funciones. Quienes tienen flatulencia en los hipocondrios sufren un aumento de flatulencia acompañado de borborismos".

He fet aquesta llarga referència per comprovar les similituds entre els dos escrits; no cal detallar-ho més, però si faré constar que una bona part del que segueix en els dos manuscrits continuen mostrant àmplies concordances. Potser en l'"Speculum" hi trobem més detallats, i inclús ampliats, alguns capítols, però els dos tractats segueixen de manera similar: fan unes consideracions científiques, i també de divulgació, en les quals es tenen en compte les diverses complexions de l'home -calda i seca, calda i humida, freda i seca- i segons elles es donen uns consells dietètics i higiènics junt amb una sèrie de receptes i recomanacions mèdiques per cada cas.

Acabats aquests primers capítols, en les dues obres hi trobem unes consideracions sobre els beneficis i els inconvenients de l'activitat sexual. Citen Galèn i Hipòcrates -de manera exactament igual el "Liber minor" i l'"Speculum"- recollint unes paraules de Galèn: "E yo matex viu hòmens de molta esperma que staven de foder per santedat, que refredaven lurs corsos e perderen los moviments, e tornaren en gran tristor sens rahó, e avé lur manera de oradura, e perderen el menjar".

En el "Liber minor de coitu" llegim: "También nosotros mismos hemos conocido a algunos que por amor a la castidad y consagración al estudio no quisieron secundar los deseos de su naturaleza y retuvieron su abundante semen pero, como consecuencia de ello, se volvieron apáticos y torpes. Entre éstos algunos perdían el apetito, otros se volvían voraces, pero los alimentos no les surtían efecto, se angustiaban sin causa manifiesta y caían en un estado próximo a la melancolía".

A continuació hi ha nombroses fórmules, algunes vegades coincidents en els dos manuscrits, i que consten també -moltes d'elles- en el "Liber de coitu" de Constantí. Totes aquestes concordances entre l'"Speculum" i el "Liber minor de coitu" són, doncs, ben evidents. Fins ara no han estat indicades per ningú, però crec que són molt importants per centrar el nostre manuscrit, si més no en la seva primera part, en el temps i el lloc en què fou escrit.

Però a partir d'aquí -segona meitat de la pàg. 24- el manuscrit adopta una nova temàtica que no té cap precedent conegut ni he pogut tampoc trobar cap concordança amb obres anteriors. Fins ara és considerat, pels autors que he citat abans i que l'han estudiat des d'un punt de vista filològic, com una peça única, i la primera que s'escriu de la seva naturalesa. JACQUART i THOMASSET afirmen taxativament:

"L'Speculum és l'únic tractat conegut fins ara que exposa un art de les posicions, abans del Renaixement".

S'inicia amb un estudi ginecòlogic, és a dir, de la dona en relació amb l'activitat sexual. "E per açò vull ara parlar de les fembres e de lur fet. Aquell qui voldrà haver amor de les fembres e que no li n venga dampnatge cové que sàpia lurs maneres e lurs costumes ... E per açò vos vull ara dir quines són les costumes e quales selles que les fembres volen que sien en los hòmens, e quals són aquelles que avorrexen". Explica, doncs, també, com ha de ser l'home per plaure a la dona, les condicions que ha de tenir, entre les quals és important "que sia rich", i les condicions que causen aversió a la dona, entre les quals, està clar, "que sia pobre", a part de característiques físiques. I parla també de les condicions de la dona. Potser una mica anecdòticament recolliré algunes dades: "Les edats de les fembres són 5:

1.- Infantesa: entrò que ha 9 anys. Diu la veritat de ço que hom li e no té celat tot ço que sap, e no ha vergonya de home ni de fembra.

2.- Entrò que ha 20 anys: ha més vergonya e cela mills ço que sap.

3.- Entrò que ha 30 anys: és ja complida de tot ço que ha mester. E aquesta és ja la fembra feta.

4.- Entrò que ha 40 anys: ama més los hòmens e assuaue's més en son amar e en son parlar e en ses obres.

5.- Entrò que pert que no li ve son temps: minva sa vista e sa calor, e afluxen-se ses carns; e servexen molt a l'hom, e aquella qui passa aquesta edat és vey e negú la deu cobejar".

Trobem a continuació un estudi breu de la menstruació en relació amb la possibilitat d'embaràs, tenint en compte els dies en que ha tingut relació sexual. Explica les raons per les quals la dona s'enamora dels homes, que són "per la vista" o "per oir dir"; l'enamorament és d'una manera "amagada" o "manifesta", donant amb una certa ingenuïtat i amb veritable tendresa alguna vegada, detalls de la dona enamorada: "E si ha o li ve alcun infant en torn pren-lo e besa-lo e abraza-lo, e juga e es deporta ab ell, e fa molt per xuflar e haver rahó e ocasió ab son enamorat en coses que no cumplen". Explica les condicions de la dona enamorada, que enumera fins a 7, i les coses que sol fer per demostrar el seu amor a l'home.

Recolliré també unes condicions que l'"Speculum" enumera en jutjar la noblesa i la bellesa de "les fembres". La dona ha de tenir:

- 4 coses molt negres: cabells, celles, pestanyes, negre dels ulls.
- 4 coses molt vermelles: color, llengua, genives, llavis.
- 4 coses molt blanques: color, dents, blanc dels ulls, cuixes.
- 4 coses molt estretes: forats de nas i orelles, boca, tetes, peus.
- 4 coses molt grans: front, ulls, pits, anques.
- 4 coses molt rodones: cap, coll, braços, cames.
- 4 coses ben odorants: boca, nas, aixelles, cony.

Amb això s'arriba a la pàgina 30. Aquí comença la part última del manuscrit, molt important, i que correspon a un veritable tractat de l'acte sexual, ben estudiat des d'un punt de vista mèdic: "Entró ací havem parlat e mostrat de les compleccions dels hòmens a qui és bo lo foder e a qui és mal, e en quin temps e en quina manera ne deu usar cascun segons sa complecció. E axí mateix de les viandes e medicines qui pertanyen en aquest fet, en aquells qui vénen en accident per molt usar lo foder, e altres coses qui serien molt longues de recopiar. E ara vull vos mostrar com se fan tots los foders, e de qual guisa e quin profit e quin dampnatge pot venir de cascun, segons que veuràs figurat a avant en aquest libre".

Parla el manuscrit també de les dones, que, segons la complexió, "cascuna ha la manera (e) el desig que no ha l'altra, car d'elles n'hi ha qui amen molt lo foder, e d'elles ni ha que no.l queren. E d'elles n'hi ha que los ve sobte lo talent e el desig, e d'elles n'hi ha que los ve molt tard". Es a dir, la voluntat de l'acte sexual els hi pot venir "tost" o "tard", i per això dóna uns consells en cada cas, en relació a l'home, segons aquest acabi també "tost" o "tard", explicant uns mètodes per fer que les voluntats s'ajustin. Esborra les diferències de ritme entre home i dona explicant jocs preliminars, que redueix a cinc pràctiques, que enumera: "besar, palpar, pessigar, estrènyer i ferir amb les mans", donant també detalls sobre les parts més sensibles per efectuar-les.

Crec que aquesta és la part més original de tot el text; d'ella no en coneixem actualment cap precedent. Finalment el manuscrit descriu més d'una veintena de posicions aptes per efectuar l'acte sexual; és una descripció feta amb detalls ben especificats, i també amb indicacions precises per l'adopció de cada una d'elles en casos determinats. Per acabar afegeix encara algunes fórmules, i finalitza amb les paraules que ja he citat abans: "Acabat és le speculum al foderi".

BIBLIOGRAFIA

- 1.- CARDONER i PLANAS, Antoni: "Història de la Medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479). Editorial Scientia. Barcelona, 1973.
- 2.- JACQUART, Danielle; THOMASSET, Claude: "Sexualité et savoir médical au Moyen Age". PUF. París 1985.
- 3.- JACQUART, Danielle; THOMASSET, Claude: "Sexualidad y saber médico en la Edad Media". Ed. Labor. Barcelona 1989.
- 4.- MONTERO CARTELLE, Enrique: "Constantini liber de coitu. El tratado de andrología de Constantino el Africano". Universidad de Santiago de Compostela, 1983.
- 5.- MONTERO CARTELLE, Enrique: "Liber minor de coitu. Tratado menor de andrología. Anónimo salernitano". Universidad de Valladolid, 1987.
- 6.- MS 3356. Biblioteca Nacional de Madrid. Conté "Tròtula de mestre Johan", en els

primers 40 folis, i "Speculum al foderi" en els 20 següents.

7.- MS 10162. Biblioteca Nacional de Madrid. Fols. 101v a 110r.

8.- SOLOMON, Michael: "The text and Concordances of Biblioteca Nacional Manuscript 3356. Speculum al foderi". Edited by -. The Hispanic Seminary of Medieval Studies, Ltd. Madison, 1986.

9.- VICENS, Teresa: "Speculum al foderi. Speculum al joder. (Cod. Bibl. Nac. de Madrid, nº 3356, fols. 35-54). Pequeña Biblioteca CALAMUS SCRIPTORIUS. Barcelona - Palma de Mallorca, 1978.